

Владимир Гвозден

ИДЕЈЕ О ЈАДРАНУ: ПРИЛОГ КРИТИЦИ ГЕОПОЛИТИЧКОГ ПУТОПИСА

„Из континенталне тамнице времена сања се, разумљиво, морска слобода вечности [...]”, писао је Тршћанин Клаудио Магрис у познатој књизи о Дунаву, књизи која се мора читати и као есеј о Јадрану (2014: 127). Овакве реченице изнова говоре о томе да је књижевно и културно медитеранство ствар снова, оностраног, срца, осећања и легенде. Кад је о књижевној географији реч, „медитеранска инспирација” означава повлашћено ходочашће Југу, култури и уметности (Палавестра, 1971). Кроз бинарне слике континента и мора, севера и југа, хладноће и тоpline, таме и светлости, варварства и цивилизације, песници су утемељили медитерански идентитет као нарочито осећање, као ирационални, неконтролисани атавизам који оставља траг аутентичног живота, склада и јединства човека и природе о којем је истрајно писао велики тумач Средоземља, историчар Фернан Бродел: „Својим физичким као и људским пејзажем, тај шарени Медитеран, Медитеран раскршће, искрсава у нашем памћењу као складна слика, попут система где се све меша и изнова настаје као изворно јединство” (1995: 11).

Према Броделовом схватању, цивилизације нису смртне, већ представљају непрекинути низ кретања кроз трагове претходника (1995: 94). Оно што зовемо „европски идентитет” највећим делом темељи се на високом вредновању медитеранских народа, односно култура Југа, укључујући ту пре свега старе Грке и Римљане, потом ренесансне Италијане и савремене Французе (који су истовремено медитеранско-атлантска култура). Слика о Медитерану као колевци цивилизације по правилу је позитивна, а један од основних елемената те слике јесте супротстављање рушевина из прошлости мањкавостима савремене стварности. У том смислу, класика се протеже на дуготрајно временско раздобље, па историјско Средоземље постаје контраст или, боље речено, симбол контраста савременој друштвености, култури и уметности, понекад и самој идеји модерности.

Повратак Средоземљу се често посматра као нужан за формирање и очување властите личности, а сећање на таква путовања по правилу садржи „сећање на очараност”. Тема медитеранског путовања, које је у веку „великих похода” (*Grand Tour*) било синоним за посету универзалној домовини књижевности и уметности и повлашћени предмет путописа, почела је од епохе романтизма да се претвара у мотив емоционалног доживљаја, а потом код модерниста постаје, ослоњена на естетичке категорије које је развила новија критика, рефлексивна слика уметности децентрираности: „[...] слика овог простора као симбол надахнућа, односно интимне биографије или универзалне историје сада се подударају” (Martinet, 1996: 323).

Након златног доба штампе од друге половине деветнаестог до половине двадесетог столећа, када су готово сви писци писали и путописне репортаже, туризам

и демократизација путовања, као и успон нових медија, попут телевизије и друштвених мрежа, довели су до повлачења књижевних путописа са велике културне сцене. Последњих неколико деценија, улогу старих путописаца – који су своју повлашћеност углавном употребљавали како би преносили искуства естетског сусрета на уштрб материјалности путовања (Гвозден, 2011) – настоје да преузму геополитички путописци који се користе плодовима глобалне културне хегемоније енглеског језика. Овакве путописе најчешће обележава настојање да се, уз незаобилазне колико потрошене референце на културу и уметност, пуноћа естетског сусрета надомести испитивањем политичке конјуктуре унутар земаља и региона у које се путује.

Према речима једног актуелног познаваоца ове области: „Геополитика је реч која призива слике” (Flint, 2006: 13). То значи да реч „геополитика” асоцира на ратове, деловање империја и дипломатске подухвате; у питању је пракса у којој државе управљају територијама и међусобно се надмећу за њихову контролу. Али могло би се тврдити и супротно, односно да геополитика не призива већ производи слике: у научном маниру, било у теорији и језику било у пракси, она служи за категоризацију великих територија и читавих народа. Иако је постојала раније, геополитика се, упркос кризи током светских ратова, интензивно градила после Другог светског рата. У том раздобљу, велики пример доминантних геополитичких представа био је простор Источне Европе: Хладни рат био је сукоб око контроле над њеним територијама, а тај сукоб је оправдаван на Западу изразима као што су „Гвоздена завеса”, „слободни свет” и „комунистичка претња”, док се из перспективе Совјетског Савеза виђење целокупног Запада сводило на амерички „империјализам” (Flint, 2006: 13).

Најкраће речено, геополитичари пре свега настоје да делегирају просторе на мапи који су у датом тренутку актуелни било као простори конфликта, било као парадигма одређених економских или политичких кретања. Роберт Д. Каплан, амерички аутор, ово место је пре неколико година доделио Јадранском мору и његовом приобаљу. Књига *Јагран: сајласје цивилизација крајем новој века* (2022) најављена је као „спој великих геополитичких тема” и „обиласка јадранског приобаља” (*Publishers Weekly*); као „изванредно истраживање о изазовним географским и интелектуалним јадранским пејзажима” (*New York Times*); „делом путопис, делом геополитичка студија, ова неконвенционална књига испитује калеидоскопске историје и културе земаља на ободима Јадранског мора” (*New Yorker*). Сам аутор на корицама је означен као „врхунски стручњак за геополитику”, а до сада је објавио низ књига о Балкану, Блиском Истоку, Африци и Азији. Његова биографија укључује бављење питањима безбедности, што је подразумевало и рад у Саветодавном одбору Пентагона, а био је и предавач у америчкој војсци. Подсећања ради, одјекнула је пре неколико деценија његова реченица из контроверзних *Балканских духова* (1993) која анализује корене нацизма: „Нацизам, на пример, своје порекло може да пронађе на Балкану. У ђумезима Беча, плодном тлу за етничка трвења блиска јужнословенском свету, Хитлер је научио како да мрзи на тако заразан начин” (Каплан, 2004: XXI). Илустрације ради, у обимној књизи *Фашизам и политичка идеологија*, Вудли фашизам ни у једном тренутку не повезује са Балканом, већ га поставља у широки контекст политичке теорије, рационалности, модерне и европске контрапросветитељске

традиције, друштвених структура, теорије државног суверенитета, капитализма и тржишне логики, историје насиља, национализма, колонијализма и расизма, пола и сексуалности. На ову нит ћемо се касније вратити (Вудли, 2015).

Књига о Јадрану резултат је дневника који је Каплан водио између 2016. и 2018. године. Ово путовање започео је у Риминију у Италији и окончао на Крфу у Грчкој, а пропутавао је многобројна места која укључују Равену, Венецију, Трст, Пиран, Копар, Љубљану, Ријеку, Загреб, Сплит, Корчулу, Дубровник, Котор, Подгорицу, Тирану и Драч. Један од сталних мотива овог путовања јесте и самокритика, односно покушај аутора да исправи сопствене грешке из ранијих геопоетичких радова, као што је већ поменута књига *Балкански духови*: „Као млади аутор на Балкану направио сам грешку прихватајући такве на крају крајева пролазне идентитете као нешто стално и непроменљиво” (Каплан, 2023: 230). Па ипак, покајнички сентимент није спречио аутора да и даље износи грубе повесне дијагнозе, попут оне о балканском пореклу нацизма. Примера ради, позивајући се на рад историчара Леа Валијанија, Каплан на једном месту истиче да је „[...] превасходни узрок Првог светског рата, из ког су изникли сви ужаси 20. века, била [...] озлојеђујућа недоумица око тога шта чинити с Јужним Словенима, или Југословенима” (2023: 340).

Један од главних парадокса књиге о Јадрану јесте у томе што Каплан, с једне стране, доиста покушава да афирмише идентитете као нешто нестално, док, с друге, непрестано инсистира на чврстим поделама. Чини се стога да је Каплан своје личне интелектуалне искључивости пре више деценија, како сам признаје, учитао у Балкан. Утисак је, међутим, да је пре коју годину одабрао Јадран како би, сада покајнички, дочарао домаћаје своје личне новооткривене укључивости. Ово нас води ка прелиминарном закључку да се овај аутор непрестано креће из једне у другу крајност. Остатак рада биће покушај да се његово кретање (или врлудање) дочара кроз неколико битних аспеката његовог есејистичко-путописно-геополитичког приступа простору Јадрана.

Каплан на много места у тексту покушава да одговори на питање зашто је баш Јадран за њега постао толико важна тема. Тако ће он, између осталог, рећи како је Јадран „очигледно био место где је требало трагати за одговорима: иако су га превиђали и новинари и професионални стратези, Јадранско море дефинише средњу и источну Европу подједнако као што је дефинишу Балтичко и Црно море” (2023: 15). Осим тога, писац је, у духу геополитичких настојања, одабрао Јадран зато што је у њему нашао нешто парадигматично: „Јадран је одувек био прелазна цивилизацијска зона, и зато постаје нарочито симболичан у свету у коме се идентитети преклапају и расплињују [...] Јадран није кохерентан, него приказује једну просветљену алтернативу обезвређивању и губитку свих сећања и традиција” (2023: 335). Како примећује Каплан, људи су данас све више „космополите компликованог идентитета,croђене са својим противречностима” (2023: 287), па је у том кључу и Јадран овде виђен као „споменик сложености” где су се преклапали „политички идентитети и језичке традиције” (2023: 287). Наравно, рећи да је нешто споменик значи предочити га као симбол или обележје прошлости, окоштати га и укинути му делатни утицај на садашњост, што се коси са изворном Каплановом идејом да је овај простор парадигматичан за савремена кретања. Додатно, проблем је у томе

што инсистирајући на културолошким, политичким и идентитетским стапањима унутар простора Медитерана, аутор ретко успева да оде даље од *ре-актуелизације* познатих и овешталих историјских бинаризама. У ствари, често се – било свесно, било несвесно – језик сагласја, као и мултикултуралности, призива да би се заправо маркирале и јасно омеђиле одређене партикуларне позиције.

Паралелно са геополитичким, постоји код Каплана и један лични Јадран. Но иако га, попут милиона туриста, одушевљава „усхићујући мирис мора” (2023: 259), тешко се може рећи да су ова два Јадрана, лични и политички, на најбољи начин усклађени у његовом писању. Такође, његово усхићење више геополитичким спекулацијама и историјом него актуелним људима и збивањима, тешко се подудара са настојањем да се дочарају аутентична искуства која се призивају кроз ауторове тврдње да је путовање на добро мапирани простор Јадрана у двадесет првом столећу „права авантура”. Насупрот слогану за промоцију туризма у Хрватској који гласи „Медитеран као некад”, америчког путника, како сам каже, дотиче „нешто суштинскије: нешто узбудљиво еклектично, што није непрепознатљиво и блутаво глобално” (2023: 243). Каплан, наиме, на више места у књизи тражи за себе право на аутентичност као на ексклузивну и заштићену марку, на појединца који разуме и предвиђа битне политичке процесе.

Трагање за аутентичношћу је главни разлог за ауторов бег из геополитике у путопис или, боље речено, скривање геополитике иза европске путописне матрице добро утемељене управо кроз путописе о медитеранским просторима, посебно о Италији. Но ту такође постоји проблем којег Каплан, како се чини, није свестан. Наиме, као што сам писао у књизи *Српска ђуђојисна култура 1914–1940*, враћање на обрасце класичног путописа води нас ка проблему од којег покушавамо да умакнемо: с једне стране, путописци своје сусрете са туђим просторима покушавају већ од краја деветнаестог столећа да заснују као супротност туризму и бедекерским дискурсима; с друге стране, реакција на кризу непосредности често је била везана за бег у историзам и естетизам, односно за покушаје естетизације свакодневице средствима прошлости. Дакле, Каплан упада у стару путописну замку, па код њега, као што је писао један од њему драгих аутора, „краснословље о индивидуалној аутентичности постаје поза скоројевића када тај што говори против масе заборавља да је и сам део ње” (Магрис, 2014: 40). Овакав гест, међутим, указује на стварну потребу Каплана, као и многобројних других писаца, „за политичким и друштвеним животом који не би био отуђен” (Магрис, 2014: 40). Али, авај, као што би рекла Луси Липард: „Носталгија је туга без објекта, туга која ствара чежњу која је нужно неаутентична јер не учествује у проживљеном искуству [...] носталгија је жеља за жељом” (Lippard, 1997). Укратко, наш аутор тврди да изводи револуцију у приказу Јадрана тако што прави лош пастиш, што је стара Касторијадисова дијагноза модерне културе утемељена на кретањима из тридесетих година двадесетог столећа када, „захваљујући незнању једне хиперцивилизоване и неоаналфабетске јавности, велики тренуци западне културе” коначно постају „споменик”, ствар прошлости, док се савремена култура посматра као никаква (Castoriadis, 1979: 37).

Геополитичке прогнозе везане за будућу улогу Јадрана унутар глобалне расподеле моћи између САД, Европске уније и Кине, остављају утисак да амерички

писац наступа као адвокат тоталитета. Но, морамо још једном призвати опрезног Магриса: „Адвокат тоталитета је, наиме, увек сигуран у нешто што, пак, тек ваља доказати, односно да представља историју, опште интересе” (2014: 104). Но, пре него што се вратимо на анализу ове позиције, интересантно је приметити да адвокатура тоталитета доводи до тога да Каплан пише без страха од утицаја (у својој познатој *Анђишеишчкој кријици*, Харолд Блум тврди да се пише управо због страха од позиције коју заузимају велики писци или пак упркос њима, али и усвајајући њихова литерарна достигнућа). Иако ће рећи да „путовања стварају библиографије” (2023: 13) и иако је његова библиографија позамашна, Каплан углавном остаје нетакнут туђим делима у литерарном смислу, то јест у смислу стилске и интелектуалне сливености израза, што значи да његов текст, иако информативан, у коначници остаје скуп диспаратних и тешко спојивих елемената. Он наводи низ литерарних примера, који укључују и Предрага Матвејевића, „босанског Хрвата” (што Каплан, као неко ко тврди да се занима за „преклапање”, „расплињавање” идентитета, ипак не пропушта да нагласи, несвестан културолошке сложености и слојевитости овог аутора). У незаобилазном *Медишеранском бревијару*, Матвејевић је, Каплан потврђује очигледно, исписао „праву малу енциклопедију о ветровима, тлу, обали, климатским приликама, морским струјама, картама, трговини, историји, култури, дијалектима и чему све још не. Матвејевићева проза је прецизна, математичка, научно поткована, и самом својом свеобухватношћу достиже тешко оствариву лепоту” (2023: 241). На крају овог описа, аутор признаје: „Другим речима, морам да пазим куда газим, јер су писци као он све што ја нисам. Ја сам тек странац који бесправно упада и посматра из уопштене перспективе. Схватам да ово може да буде империјалистички подухват напосто зато што присвајам терен који није мој” (Каплан, 2023: 241). Али чини се да извињење није потребно, јер би страх од Броделовог, Матвејевићевог или Магрисовог утицаја (сви су у *Јаграну* поменути) довео до једног сасвим другачијег текста, те учинио оваква извињавања непотребним. Укратко, писање би требало да присваја (апроприра) претходно писање, тек потом наступају други слојеви, укључујући и геополитичка размишљања.

Међутим, када је реч о империјалистичком подухвату, постоји код Каплана још нешто, нешто што бих назвао Гуливерова перспектива. Она се, примера ради, добро читује када наш путник доспева у савремени Лилипут (како га он види): „Црна Гора је мала и изолована, па релативно није тешко доћи до носилаца високих државних дужности. Ја сам прилично крупна риба у малом језерцету” (Каплан, 2023: 288). Поводом Каплана се, међутим, тешко може, као поводом Свифта, цитирати чувена реченица Александра Поупа: „Човек је круна, шала и загонетка света.” У *Јаграну* је човек често превише разумљив, али без сатиричних примеса.

Но зато је књига испуњена гуливеровским геополитичким паралогизмима и софизмима, од којих наводим само неке. Каплан, на пример, пише: „Рећи да је Дубровник обележен тиме што лежи између Истока и Запада ни приближно не обухвата узмирујућу дубровачку геополитичку стварност” (2023: 262). Али поставља се питање: ко се икада зауставио – укључујући и популарну телевизијску серију *Рејублика* – код констатације да је геополитичка стварност Дубровника производ простих бинаризама? Слична је и тврдња да „Дубровник илуструје како је државништво

често питање избора мањег од два зла, јер народ бројчано надмашен може да се брани једино прихватајући ту чињеницу” (2023: 264). Из ове тврдње проистиче бесмислен став да народ који је бројчано већи од других народа има прилику да бира не између „мањег од два зла”, већ или између добра и зла, или чак између два добра. Поводом Црне Горе, Каплан ће рећи: „Овде за разлику од Италије нема наслага уметности и архитектуре да вам истовремено и заокупљају и одвраћају мисли. Овде, где су насlage урбане цивилизације неупоредиво тање, а држава слабија, преовладава геополитика” (2023: 285). Према овом ставу, урбана цивилизација и држава су препрека геополитици, премда би се пре рекло да су управо оне доминантни покретачи геополитичких кретања.

Коначно, Капланово писање, као покушај да се говори о тоталитету политичких збивања, обележавају занимљиви покушаји да предвиђа будућност Јадрана и његових становника, што је на трагу старе Хердереове дијагнозе о будућности Словена. Хердер је, дајући сасвим супротан поглед него његов учитељ Кант у *Антрополошким карактеристикама* или Гибон у поглављу „Стање варварског света” *Пројагања и слома Римског царства* (1776–1788), у маниру пророка писао следеће у последњем тому *Идеја за филозофију историје човечанства* (1791):

Точак променљивог времена се у међувремену непрестано окреће; а пошто ове нације настанују највећим делом најлепши део Европе, који када буде потпуно култивисан и када се у њему развије трговина, када не буде ничег другог да се претпостави осим што ће политика и законодавство у Европи штети и морати промовисати тиху радиност и мирнодопску размену међу народима уместо ратничког духа; исто тако ћете и ви, толико дубоко потонули, некада вредни и срећни народи, коначно једног дана бити пробуђени из вашег дугог, инертног сна... (Herder, 1982: 395).

Тако и наш путописац у Хрватској дискутује са саговорницима и тврди да су ти разговори одраз актуелног тренутка, како би се потом препустио дражима проковања, дражима које је Карл Попер у *Ложици научног ошкрића* ускратио друштвеним наукама: „Ситуација ће морати да се развија ка нечем бољем, можда већ и од часа кад се ове речи буду налазиле, одштампане, пред читаоцем” (Каплан, 2023: 222). Има још примера, попут следећег: „Зато ће, у будућности, неомедијавелизам и космополитизам у стилу раног новог века увек као своје темеље изискивати својеврсне идентитетске градивне блокове које нарочито обични људи, изван кругова елита, инстинктивно осећају у костима [...]” (Каплан, 2023: 213). Јасно је да се овде у геополитичким предвиђањима и даље крије заборав да је и сам Каплан, попут свих других, „обичан човек” који путује Јадраном путевима којим су пропутовали милиони. Капланов путописни говор себе представља као говор повлашћених, елитни језик друштвено и културно привилегованог појединца. Као што знамо из историје путописа, једино такав патријархални ауторитет допушта скривање, травестију и имплицитну хомогенизацију искустава. Но данас такав ауторитет више личи на реликт прошлости, него на глас савремености.

Иако помпезно најављена, Капланова књига још једном показује да је разлог за ултрамаринску љубав према Медитерану онолико једноставан колико су компликовани доминантни политички митови и историографски наративи. Јадран тако код њега, као и код многих других писаца и путника, постаје не-место које

остварује „могућност полифоније: безбројна укрштања судбина, поступака, мисли или сећања” (М. Оже); али та полифонија код Каплана не достиже висине за којима он сам жуди. Наиме, кроз генеративну функцију хронотопа сусрета, специфични садржаји унутрашње дијалогичности пишчеве личности и доживљаја страног места би требало да воде живе интеркултуралне, интертекстуалне расправе с гласовима које он носи у „интелектуалном пртљагу”. Та интертекстуална дијахронија заправо доноси пуноћу синхроније сусрета с другим, страним, новим, које је на неки начин већ посредовано текстовима и дискурсима. Но не сме се заборавити да је још модернистички путопис показао да је, упркос жељи да кроз приповедачке хронотопе сусрета оствари дистанцу и да буде изузет из света савремености, субјект путописа урођен у време-простор много дубље него што је у стању да прихвати или призна. Ово друго важи и за Каплана.

Када је о (гео)политичкој вредности реч, остаје помало досадан утисак да у области Средоземља странцима бива јасна истина са којом се иначе тешко мире у својим домовинама – чињеница да су, како би то рекао Едвард Саид у књизи *Култура и империјализам* (1993), „све културе укључене једна у другу, да ниједна није појединачна и чиста, све су хибридне, хетерогене, необично сложене и немонолитне” (Saïd, 1993: xxix). Наравно, оно што посредује између разлике и идентитета јесте структура – што нас враћа идеји да писање попут Каплановог повлашћује не само наводну идеалност путника као адвоката тоталитета, већ и идеалност једног дела света насупрот његовој материјалности. Само што његова идеалност Медитерана није, као код ранијих путописаца, везана за повест и естетику, већ за империјалну политичку парадигму коју покушава да учита у простор Јадрана. Утисак је, међутим, да је на овај начин врло тешко, ако не и сасвим немогуће помирити културно и политичко медитеранство, у чему су успели Бродел и Матвејевић. Код Каплана је Јадран напосто приказан као нејасан конгломерат свега и свачега; надмености и скромности, империјализма и егзотизма, мултикултурализма и национализма, религија, историје и уметности, цивилизованости и заосталости, скрајнутости и централности. Поставља се, међутим, питање како је онда и њему, као аутору, омогућено да разуме тај комплексни и хетерогени простор као „сагласје цивилизација крајем новог века”.

Но, још једном, хетерогени елементи нису никакво откриће; они су карактеристика многих простора. Стога је код Каплана највећма упитно непрестано инсистирање на геополитичкој специфичности одређених географских подручја. Он, на пример, пише како су ратови „цена коју је Хрватска плаћала зато што је погранична земља између Средње Европе и Балкана, између Средоземља и унутрашњости, између латинског Запада и византијског православног Истока” (2023: 233–234). У Европи, колико знамо, у интелектуалном, медијском и политичком животу има оних који тако мисле готово у свим држава; све медитеранске земље то мисле, цела Источна Европа то мисли; данас то мисле у Украјини, сутра ко зна где. Самим тим, то није никакав велики увид већ само потврда постојећих нејасноћа на којима мешетаре многи актери на сцени моћи. Уосталом, и сам Каплан касније, у путопису о Крфу и Грчкој, цитира историчара Ричарда Клога: „Мало је земаља у Европи имало тако потресну и разним борбама растргану новију историју” (2023: 322).

Оваквом начину писања може се супротставити Зебалдов величанствени књижевни подухват који се, могло би се тврдити, темељи на противљењу геополитици као адекватном знању о политици. Насупрот делегирању крупних географских целина као што су континенти, региони или државе на мапи моћи, Зебалд је „открио” не-неутралност простора; то значи да свака тачка у простору – а не, рецимо, „озлоглашени” Балкан – постаје једнако важна на мапи масовних страдања и злочина. Посебно је занимљива Зебалдова археологија јавних путничких, па и туристичких простора, железничких станица или других грађевина, које често, својом монументалношћу и естетизацијама, успешно прикривају историју патње и бола: „јесу ли патња и бол што су се ту вековима скупљали доиста нестали или ће пре бити да се и данас укрштају с нашим путевима кроз станичне хале и њена степеништа, за шта сам потврду налазио у некаквом хладном струјању које бих понекад осетио око чела” (Зебалд, 2009: 94).

Али не морамо ићи толико далеко. Као што јасно пише Магрис (аутор којег Каплан веома цени и са којим се и сусрео у Трсту) „[...] свака историја и сваки идентитет су изграђени на [...] неправилностима, многострукостима, заменама и одузимањима међу различитим етничким и културним чиниоцима због којих свака нација и сваки појединац јесу деца читавог пука” (2014: 167). Ево рецимо, Банат, који је одмах ту, преко Тисе, код Магриса је представљен као „мозаик народа, подударање и таложење племена, власти, надлежности; земља на којој су се сусрели и сукобили Отоманско царство, хабзбуршка круна, истрајна мађарска воља за независношћу – а потом и за владавином – српски и румунски препород” (2014: 274). Коначно, помало зебалдовски, читава историја је таква: „С годинама, деценијама и вековима мењају се статуте градова и бројке националних и верских заједница; лонац не престаје да ври, слива, стапа, сагорева, арчи” (Магрис, 2014: 275). И сам Каплан уосталом потиче из познатог лонца, доиста једног не-неутралног лонца за топљење (*melting pot*) – из Сједињених Америчких Држава, о којима је писао, али на сасвим другојачији начин него о Јадрану или Балкану.

Да ли треба да нас чуди што је Каплан остао далеко испод текстова какве су написали Бродел, Матвејевић или Магрис? Да ли је он пропустио лекцију из филозофије која је оповргла моћи присуства, указала на вештаственост једног поретка знања који репродукује отуђење од света? Или можда писање о Јадрану једноставно не може боље, доказујући неку врсту сопствене исцрпљености? Каплан показује неопозиву склоност ка историји, упркос недовољности његовог језика да поврати свет изгубљених ствари. Сећање конструисано у савремености постаје тренутак недостижног „стварног присуства”, мада се истовремено представља као отуђена прошлост.

Медитеран овде, као и у многобројним модерним европским путописним текстовима, фигурише као метафора духовне потраге и као мит о вечном враћању. Јадран је за Каплана нека врста отрова и лека, нестварни простор који је путнику потребан као противотров за нестварност његовог живота, односно средство које ће га довести до егзистенцијалне пуноће или, у његовом случају, привида пуноће. Истовремено постоји нешто необично у поимању сложености медитеранског света, можда и нека неподношљива, можда неоколонијална лакоћа у свођењу разлика на

истост, мноштва светова на један једини. У ретким тренуцима *Јагран* садржи занимљиве поетизације искуства, али се ту поставља питање да ли је поетичност изговор за неугодну околност да жудња за елитним статусом почива на чињеници да онај ко жуди сматра да се неумитно налази изван света за којим жуди? Односно, након читања остаје отворено питање да ли је поетизација геополитике бег или изговор, или тек још један дискурс лепе душе у дијалектичкој слепој улици, типичној за империјални поглед на другост.

ИЗВОРИ:

- Бродел, Ф. (1995). *Мегитеран: ѝросћор и исћорија*. Београд: Центар за геопоетику.
- Вудли, Д. (2015). *Фашизам и ѝолићичка идеологија: крићичка ѝерсћекћива фашисћичке идеологије*. Нови Сад: Адреса.
- Гвозден, В. (2011). *Срћска ѝућћојисна кулћура 1914–1940*. Београд: Службени гласник.
- Зебалд, В. Г. (2009). *Аусћерлиц*. Београд: Paideia.
- Каплан, Р. Д. (2004). *Балкански духови: ѝућћовање кроз исћорију*. Београд: Данграф.
- Каплан, Р. Д. (2023). *Јагран: саћласје цивилизација крајем новој века*. Београд: Лагуна.
- Lippard, L. (1997). *The Lure of the Local: Senses of Place in a Multicentered Society*. New York: The New Press.
- Магрис, К. (2014). *Дунав*. Београд: Архипелаг.
- Martinet, M.-M. (1996). *Le Voyage d'Italie dans les littératures européennes*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Палавестра, П. (1971). „Оданост Југу”. *Полићика*, 21. 6. 1971.
- Said, E. W. (1993). *Culture and Imperialism*. New York: Alfred A. Knopf.
- Flint, C. (2006). *Introductions to Geopolitics*. London: Routledge.
- Herder, J. G. (1982). *Ideen zur die Philosophie der Geschichte der Menschheit, Herders Werke*. Vol. IV. (Regine Otto, ed.). Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag.
- Castoriadis, C. (1979). “Transformation sociale et création culturelle”. *Sociologie et sociétés*, vol. 11, no 1.